



DOI 10.37491/UNZ.75-76.32
УДК 341.4



Наталія ПЛИСЮК¹,
Анна ГОЛУБ²

ПОСЯГАННЯ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

Досліджується сутність та природа воєнних злочинів крізь призму посягань на культурні цінності в умовах конфлікту на Сході України та незаконних дій щодо окупації Кримського півострову. Розглядається стан захисту культурних цінностей на окупованих територіях, основні проблеми притягнення до відповідальності за вивезення, пошкодження, знищення культурних цінностей в умовах воєнного конфлікту. Проаналізовано, що наразі питання охорони культурних цінностей стоїть на часі, проте вітчизняна наука не містить досліджень щодо самого процесу притягнення до відповідальності винних осіб. У статті висвітлено основні рішення Міжнародного кримінального суду у справах щодо посягань на культурні цінності під час збройного конфлікту, рішення трибуналів, проаналізовано основні їх аспекти, що можуть бути корисними для України. Встановлено, що судова практика трибуналів та Міжнародного кримінального суду є неоднорідною, не має встановленого та чітко визначеного переліку критеріїв, за якими визначаються підстави притяг-

¹ кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
nataliiaplysiuk25@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-9857-929X>.

² аспірантка,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
golub.anna0@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-1322-6298>.



нення винних осіб до відповідальності, ступінь і форма їхньої вини. Неоднорідним є розуміння об'єкта посягання та форми вини, що може призвести до неможливості притягнення винних осіб до відповідальності. З аналізу сутності воєнних злочинів було здійснено висновок, що відповідні діяння можуть бути кваліфіковані за ст. 438 Кримінального кодексу України, а також за ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду як воєнні злочини. Досліджено також і склад воєнного злочину за Римським статутом, окреслено можливі перепони України в майбутніх судових процесах в рамках Міжнародного кримінального суду. Висвітлено ситуацію із Бахчисарайським палацом у Криму, як об'єктом, щодо якого було ініційовано вже тресторонні перемовини, що має перспективу до подання відповідних позовів у міжнародні суди. Наразі дії України спрямовані лише на звернення осуду міжнародного товариства на противника щодо його незаконних дій з культурними цінностями, проте питання ініціювання судових процесів залишається відкритим.

Ключові слова: культурні цінності, воєнні злочини, посягання на культурні цінності, збройний конфлікт, Міжнародний кримінальний суд.

Внаслідок незаконної інтервенції на кримський півострів питання збереження культурних цінностей під час збройного конфлікту стало для України реальністю та відкритим питанням. За даними реєстрів Міністерства культури, кількість культурних цінностей на тимчасово окупованих територіях значно перевищує раніше заявлені цифри — 70 музеїв та близько 2 мільйонів об'єктів культурної спадщини. Начальник Управління музейної справи та культурних цінностей Міністерства культури України В. Рожко повідомив, що «за останньою інформацією, у нас 82 музеї тільки на території АРК і 17 у Севастополі, тобто загалом 99 музеїв. І відповідно 24 і 23 музеї в Донецькій та Луганській області за лінією вогню» [1]. Ще однією проблемою є руйнування об'єктів культурної спадщини та культурних цінностей, зокрема від руйнувань, яких найбільше сталося в 2014 році, найбільше постраждав Донецький краєзнавчий музей. З 29 залів 25 зруйновано, що призвело до втрати більшої частини колекції [2].

Притягнення до відповідальності держави за вказані діяння та індивідуальна кримінальна відповідальність осіб за ці злочини є особливим об'єктом дослідження, оскільки повинна бути досліджена не тільки сутність цих діянь, їх значення в міжнародній площині, але й слід також розглянути конкретні приклади та практику притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за схожі злочини. Наразі питання кваліфікації таких злочинів, винесення їх на розсуд національних чи міжнародних судових інстанцій, на жаль, не порушується. Цією статтею ми хочемо проаналізувати значення та сутність цих діянь крізь призму вчення про міжнародні злочини і судової практики в аналогічних справах.



Дослідженню теми захисту культурних цінностей тією чи іншою мірою присвятили свої праці такі вчені, як: Б. М. Одайник, Н. В. Кулакова, В. В. Базелюк, В. Д. Гулкевич, Т. Г. Каткова, О. А. Біда, А. Б. Блага, Д. О. Коваль, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич та інші. Крім цього, варто відзначити зарубіжних вчених — М. Ш. Бассіоні, С. Манаконда, А. Вісконті, Х. Абтагі, Ж.-М. Хенкаертс, Н. Броуді та інших.

Також особливої уваги заслуговують праці К. І. Бусол (досліджує ефективність механізму захисту культурних цінностей за Гаазькою конвенцією 1954 року та двома протоколами до неї), В. Д. Гулкевича (безпосередньо підтримував питання міжнародної системи захисту культурної спадщини під час воєнного конфлікту), О. Л. Калашникової (аналізує можливі інституційні заходи захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту) тощо. Варто відзначити, що вказані роботи досить ґрунтовно досліджують питання захисту культурних цінностей, проте, з погляду міжнародного права, тоді, коли кримінально-правовий аспект цих діянь, процес притягнення винних до відповідальності фактично досліджений лише у працях іноземних вчених та наскрізно згадується у вітчизняних дослідженнях.

Тому *мета* статті — проаналізувати сутність злочинних дій, що відбуваються на Сході України та в Криму щодо культурних цінностей, здійснити спробу висвітлити актуальну судову практику міжнародних судів з цього питання та виокремити ті положення, які зможуть ініціювати процес винних осіб до відповідальності.

Зона проведення організації об'єднаних сил (зона ООС) зумовлює той факт, що, по суті, й у випадку порушення прав людини, які там систематично відбуваються, й у разі вчинення злочинів проти культурних пам'яток відповідні правоохоронні та судові органи не мають фізичного доступу до цих територій, не можуть повною мірою провести детальне розслідування, притягнути осіб до відповідальності. *De jure* ці території все ж перебувають під юрисдикцією України, а тому звільняти державу повністю від відповідальності за збереження культурних цінностей ми не можемо.

Притягнення винних осіб до відповідальності можливе і за чинним Кримінальним кодексом України, і за Римським статутом Міжнародного кримінального суду (МКС). Для національного провадження кваліфікація діянь, що мають ознаки воєнного правопорушення, повинна відбуватися переважно за ст. 438 КК України. Іншими статтями, що є більш спеціалізованими, але також можуть розглядатися як види воєнних злочинів, є ст.ст. 432, 433, 434, 435, 439, 445 КК України [4, с. 13].

За Римським статутом, відповідні діяння повинні кваліфікуватись за ст. 8, де визначено, що злочинним є умисне нанесення ударів по будівлях, які призначені для релігійної, освітньої, мистецької, наукової або благодійної мети, історичних пам'яток, ..., за умови, що вони не є військовими [3]. Сама структура воєнних злочинів, як їх розуміє МКС, також відрізняється від аналогічної структури з погляду українського законодавства. МКС не оперує поняттями суб'єктивних (суб'єкт та суб'єктивний бік) та об'єктивних (об'єкт та об'єктивний аспект) ознак складу криміна-



льного правопорушення. Натомість використовується структура, що включає матеріальний елемент, ментальний елемент та контекстуальний елемент (контекстуальні обставини) [4, с. 13].

Особливість такого складу в тому, що нехай навіть буде присутній умисел щодо самого діяння, але необережність щодо наслідків, то такі діяння вже не утворюють складу злочину за Римським статутом, хоча і кожен випадок розглядається судом окремо. Питання в тому, як довести, що особа розуміла наслідки своїх дій, масштаби руйнувань, значення пошкоджених, вивезених чи знищених об'єктів для України та народу. Здебільшого нині йдеться, до прикладу, про обстріли в зоні ООС, які призводять до руйнувань таких пам'яток, що мають культурне, релігійне значення. У такому випадку чи можливо говорити про умисел, якщо волею особи охоплюється лише сам обстріл, а наслідки такого діяння можуть бути поза умислом особи. Такі аргументи, на нашу думку, можуть бути значною опорою для сторони захисту в разі ініціювання відповідних судових процесів.

Щодо шляхів вирішення цієї проблеми, то, перш за все, слід відзначити судову практику з питань захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту. Вперше Міжнародний кримінальний суд у Гаазі розглянув справу про знищення та пошкодження культурної спадщини в 2016 році, — це справа проти малійського ісламіста Ахмад Аль Факі Аль-Махді, який обвинувачується у знищенні історичних та релігійних пам'яток у місті Тімбукту (2012 рік). Ці пам'ятники стародавньої архітектури були внесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У доповіді прокурор зазначив досить цікавий аргумент на користь засудження Аль-Махді: «Усі факти відкриті та очевидні. Напад отримав широке висвітлення у ЗМІ по всьому світу. Пан Ахмад Аль-Факі Аль-Махді та його співвиконавці показали всьому світові свою зневагу до цих будівель та до правил, встановлених Римським статутом, який визначає таку поведінку як військовий злочин. Знищені мавзолеї мали важливе значення з релігійного, історичного погляду та з погляду тотожності. Такий напад на будівлі, присвячені релігії та історичним пам'яткам, належить до категорії злочинів, які руйнують коріння цілого народу й глибоко і безповоротно впливають на його суспільні практики та структури. Саме тому такі діяння є злочином відповідно до ст. 8 (2) (e) (iv) Римського статуту» [5]. Крім цього, доказами сторони обвинувачення стали покази свідків, які визначають ці будівлі як важливі для здійснення релігійних обрядів у регіоні, як такі, що використовуються щоденно та підтверджують участь Аль-Махді у їх знищенні. Африканський союз, Рада Безпеки ООН, Економічне співтовариство західноафриканських держав (ECOWAS), ЮНЕСКО та багато країн висловили рішуче засудження цих подій. Прокурор вказує, що «знищити мавзолеї Тімбукту — це стерти елемент колективної ідентичності, побудований століттями», і схожа риторика властива усім виступам прокурора та самому рішення, яке присудили Аль-Махді 9 років в'язниці із компенсацією. Показання свідків у цій справі більше зводяться до важливості монументів для їх власного життя та життя общини, прокурор не



звертає увагу на показання експертів, а коли звертає, то знову ж таки в контексті важливості знищених об'єктів.

Звісно, якщо порівнювати Бахчисарайський палац, який поступово руйнується, та очевидну картину знищення пам'яток у Тімбукту, звичайно, друга картина не потребуватиме жодної експертизи, адже результати очевидні, тоді як поступову руйнацію палацу слід доводити експертним шляхом.

Бахчисарайський палац — це витвір паркового та архітектурного мистецтва, який систематично руйнується внаслідок його некваліфікованої реставрації та перебудови. Для кримських татар Бахчисарайський палац є значною пам'яткою колективної ідентичності татар, а таке відверте знищення пам'ятки призводить до непоправних наслідків. У випадку з Бахчисарайським палацом було вирішено долучити до майбутнього судового процесу, а нині — переговорів, третю сторону — Туреччину. Щоправда, реакція Анкари поки що була доволі стриманою. Під час одного з міжнародних форумів у Києві посол Туреччини в Україні Яхмур Ахмет Гюльдере лише дипломатично зауважив: «Ми активно обговорювали це питання з українським урядом і представниками кримських татар. Ми намагаємося визначити, як Туреччина може долучитися, аби Ханський палац був збережений у його оригінальному вигляді» [6]. Деякі журналісти вказують на те, що цей палац, по суті, є лише знаряддям у руках окупантів, його реконструкція має ідеологічну мету. Звичайно, якщо такий факт буде доведено, то існує схожість зі справою Аль-Махді.

Крім цього, слід відзначити процес по Югославії, де було найбільше актуальних рішень щодо знищених культурних цінностей. Так, у справі проти Младена Налетіліча суд встановив, що критеріями визнання знищення об'єктів культурної спадщини є:

а) об'єкт, на який здійснено напад, не повинен використовуватися як військовий об'єкт;

б) винуватець нападу повинен володіти або прямим умислом, або непрямим умислом, поєднаним з необачністю [7, с. 705].

У справі проти Тихомира Блашкіча Суд вказав, що зруйнування чи пошкодження об'єкта «не може бути виправдане жодною військовою метою», що «єдиними причинами та поясненнями таких вчинків може бути дискримінація» [7]. Тобто, по суті, навіть аргументи трибуналу по цих, здавалось, схожих справах різняться, — тому друга сторона конфлікту може використати їх у різний спосіб: одна справа вказує, що це не повинен бути військовий об'єкт, інші — що різниці в цьому немає. Другий же протокол говорить про просто знищення чи пошкодження майна різних форм власності.

Що ж до стану захисту культурних цінностей на території Донецької та Луганської області, то здебільшого тут йдеться не про вивезення, а саме про руйнування пам'яток та об'єктів культурної спадщини, в тому числі й рухомих культурних цінностей. Українська гельсінська спілка протягом 2016 року неодноразово відвідувала зону ООС та досліджувала об'єкти культури в різних районах. За їхніми даними Новоайдарський, Попаснянський, Станично-Луганський райони Луганської області втра-



тили більшу частину своїх культурних цінностей: під час моніторингового візиту було досліджено 38 об'єктів культури, в тому числі 30 археологічних пам'яток, 4 архітектурні пам'ятки та 4 заклади культури, та встановлено, що 27 (або 71 %) з них були пошкоджені, в тому числі кожен третій — внаслідок бойових дій. При цьому пошкодження були спричинені внаслідок обстрілів 5 об'єктам, через використання з військовою метою — 4 об'єктам [8, с. 58–59]. Знищенню внаслідок обстрілів були піддані не тільки музейні експонати, але і кургани та інші комплекси з багатоміліонною історією, які мають реальне значення та цінність для українського народу.

Систематичне знищення та пошкодження пам'яток, окремих споруд та цілих комплексів, розграбування музейних фондів, що відбуваються на Сході України та в Криму, викликають занепокоєння через свої масштаби. Визначено, що такі діяння є злочином відповідно до ст. 8 (2) (e) (iv) Римського статуту, за Гаазькою конвенцією 1954 року та двома протоколами до неї. Судова практика трибуналів та Міжнародного кримінального суду є неоднозначною, не має встановленого та чітко визначеного переліку критеріїв, за якими визначаються підстави притягнення винних осіб до відповідальності, ступінь і форма їх вини. По суті, вказані воєнні злочини, безумовно, можуть визнаватися такими, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС). Нині Україна здійснює кроки до перемовин та висвітлення ситуації на міжнародній арені, що дасть можливість принаймні до міжнародного осуду цих дій, політичних та економічних санкцій проти країни-агресора.

Зважаючи на сказане, серед перспектив подальших розвідок цього напрямку повинні бути й інші проблеми. Деякі моменти залишаються малодослідженими, оскільки в сучасних умовах повинна бути звернута першочергова увага саме на питання ініціювання судових процесів у рамках МКС, оскільки позитивна судова практика, як, наприклад, справа проти малійського ісламіста Ахмад Аль Факі Аль-Махді, вже існує.

Список використаних джерел

1. Культурні цінності в умовах ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях: міжнародний досвід й Україна. Оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2015–2016 роки. ДЗК. Вип. 3/5. 2017. *Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого*. URL : <https://bit.ly/2OTNtbF>.
2. Збройний конфлікт та захист культурних цінностей: аналітичні матеріали (29.09.2016). *Українська Гельсінська Спілка з прав людини*. URL : <https://bit.ly/30HtSam>.
3. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/30IUUE8>.
4. *Коваль Д. О., Авраменко Р. А.* Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі. Київ : ГО Truth Hounds; Одеса : Фенікс, 2019. 36 с.
5. Statement of the Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, at the opening of the confirmation of charges hearing in the



- case against Mr Ahmad Al-Faqi Al Mahdi. (01.03.2016). *International Criminal Court*. URL : <http://bit.ly/2Q0hzDT>.
6. Доля Ханського палацу в Бахчисараї: Україна хоче звернутись до міжнародних судів (19.03.2019). *Deutsche Welle Ukraine*. URL : <http://bit.ly/3cpFjsB>.
 7. Prosecutor v. Tihomir Blaskic (Appeal Judgement), IT-95-14-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). (29.07.2004). *Refworld | The Leader in Refugee Decision Support*. URL : <https://bit.ly/3rG1Nfg>.
 1. Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України / за заг. ред. А. П. Буценка. Київ : КИТ, 2016. 72 с. Українська гельсінська спілка з прав людини. URL : <https://bit.ly/3vnNTkn>.
 2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Надійшла до редакції 30.11.2020

**Nataliia PLYSIUK,
Anna GOLUB**

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Encroachment on Cultural Values in the Occupied Territories of Ukraine in the Context of International Crimes

The article examines the essence and nature of war crimes through the prism of encroachments on cultural property in the context of the conflict in eastern Ukraine and illegal actions on the Crimean peninsula. The state of protection of cultural property in the occupied territories, the main problems of prosecution for export, damage, destruction of cultural property in the conditions of military conflict are considered. It is analyzed that the issue of protection of cultural values is currently on the table, but Ukrainian domestic science does not contain research on the process of bringing perpetrators to justice. The article highlights the main decisions of the International Criminal Court in cases of encroachment on cultural property during the armed conflict, the decisions of tribunals, analyzes their main aspects that may be useful for Ukraine. It is established that the case law of tribunals and the International Criminal Court is heterogeneous; there is no established and clearly defined list of criteria for determining the grounds for bringing perpetrators to justice, the degree and form of their guilt. There is a heterogeneous understanding of the object of the encroachment and the form of guilt, which can lead to the impossibility of bringing the perpetrators to justice. From the analysis of the essence of war crimes, it was concluded that the relevant acts may be qualified under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, as well as Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court as war crimes. The composition of a war crime under the Rome Statute has also been studied, and possible obstacles to Ukraine's future trials within the framework of the International Criminal Court have been outlined. The situation with the Bakhchisaray Palace in Crimea is highlighted as an object on which trilateral negotiations have already been initiated, which has the prospect of filing lawsuits in international courts. At present, Ukraine's actions are aimed only at condemning the international community against the enemy for his illegal actions with cultural property, but the issue of initiating legal proceedings remains open.

Keywords: *cultural property, war crimes, encroachment on cultural property, armed conflict, International Criminal Court.*